A C T A U N I V E R S I T A T I S L O D Z I E N S I S
FOLIA OECONOMICA 49, 1985

Stanisław M. Szukalski*

KONCEPCJA TRZECH SEKTORÓW A PRAKTYKA PRZEKSZTAŁCEŃ STRUKTURALNYCH W RFN

Rola hipotezy trzech sektorów w teorii zmian strukturalnych w RFN

1

Immanentną cechą procesów rozwojowych są przekształcenia w strukturze gospodarki, które z jednej strony są rezultatem tych procesów, z drugiej zaś warunkują możliwości przyszłych zmian. Dostrzeżenie tego związku sprawiło, że zarówno w analizach teoretycznych, jak i w empirycznych badaniach procesów rozwojowych przekształceniom strukturalnym zaczęto poświęcać więcej uwagi.

Spośród wielu hipotez, które wyjaśniają ex post zmiany struktury gospodarki w powiązaniu z procesami rozwojowymi oraz próbują prognozować przyszłe kierunki przekształceń, czołowe miejsce w literaturze zachodniej zajmuje teoria trzech sektorów[1]. Koncepcja ta zdobyła sobie dużą popularność stając się podstawową hipotezą teoretyczną w rozważaniach strukturalnych; traktuje się ją jako jedną z teorii rozwoju społecznego[2], przeciwstawiając czasem marksistow-

---

* Dr, Instytut Ekonomii Politycznej, Uniwersytet Łódzki.

[1] A. G. B. F i s h e r, Production. Primary, Secondary and Tertiary, "Economic Record" 1939, vol. 15; C. C l a r k, The Conditions of Economic Progress, London 1957; J. F o u r a s t i e, Die Grosse Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts, Köln 1954.

[2] W ten sposób określa koncepcję W. G e r n s t e n b e r g e r, Ist die Bundesrepublik Deutschland auf dem Weg zur Dienstleistungsgesellschaft, Vortrag vor dem Marketing-Club, München 1982.

skiej teorii rozwoju społecznego. Ogólnie można powiedzieć, że koncepcja trzech sektorów opisuje proces rozwoju jako następujące po sobie trzy stadia, w których dominuje jeden z sektorów. W pierwszym stadium dominuje produkcja sektora rolniczego (sektor I), w drugim przeważa produkcja przemysłowa (sektor II), stadium trzecie charakteryzuje się dominacją usług (sektor III). Znajduje to wyraz w przekształceniach struktury popytu, nakładów oraz wyników produkcyjnych. Głównych przyczyn owych przekształceń należy upatrywać - jak wskazują autorzy koncepcji - w postępie technicznym oraz zmianach struktury popytu społecznego. Uzupełnieniem do koncepcji trzech sektorów jest teza Daniela Bella[3] o stadialnym rozwoju społeczeństw, w którym najwyższą formą jest społeczeństwo postindustrialne, a do którego bezsprzecznie - wedle tego autora - można zaliczyć USA. Większość wysoko rozwiniętych krajów Europy Zachodniej D. Bell umieszcza u progu "społeczeństwa usług"; usługi w społeczeństwie postindustrialnym zajmują czołową pozycję, czego dowodem ma być koncentracja zatrudnienia w tym sektorze oraz jego dominacja w produkcie narodowym.

Obydwie tezy, a szczególnie ta ostatnia, miały służyć zaprzeczeniu marksowskiej teorii rozwoju społecznego, opisując go jako niezależne od charakteru stosunków produkcji stadia rozwojowe. Z uwagi na relatywnie niższy - w porównaniu z innymi wysoko rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi - udział usług w gospodarce RFN, teorii D. Bella poświęca się w literaturze zachodnioniemieckiej mniej uwagi, a głównym narzędziem teoretycznym badań strukturalnych jest koncepcja trójsektorowa. Jakkolwiek jej pozycja jako podstawowego instrumentu teoretycznego jest niepodważalna, to jednak ocenia się ją w dosyć zróżnicowany sposób. Liczni autorzy, jak np. G. Fels, Klaus W. Schatz, Francois Wolter[4], stoją na stanowisku, że fakty dotyczące rozwoju gospodarki zachodnioniemieckiej dobitnie potwierdzają główne tezy koncepcji, choć gospodarka ta - z uwagi na silnie rozbudowane powiązania handlowe z zagranicą - ma

---

[3] D. B e l l, Die nachindustrielle Gesellschaft, Frankfurt und New York 1975.

[4] G. F e l s, K. W. S c h a t z, F. W o l t e r, Der Zusammenhang zwischen Produktions-struktur und Entwicklungsniveau [w:] Weltwirtschaftliches Archiw, Bd. 106/1971/Kiel; G. F e l s, K. W. S c h a t z, Sektorale Entwicklung und Wachstumsaussichten der westdeutschen Wirtschaft bis 1980, "Die Weltwirtschaft" 1974, Nr 1, s. 52.

specyficzne warunki rozwojowe. One to sprawiają, że na wzrost produktu społecznego, przebieg koniunktury oraz na zmiany strukturalne w istotny sposób wpływa tempo wzrostu popytu eksportowego, a ponieważ dobra eksportowe pochodzą głównie z sektora przemysłowego (eksport usług to zaledwie 5% globalnego eksportu RFN, w imporcie usługi stanowią około 4%), stąd relatywnie wysoki jego udział w gospodarce RFN[5].

Inni autorzy odnoszą się do tej koncepcji sceptycznie, jak choćby E. Helmstädter[6] kierujący główne ostrze krytyki na metodologiczne podstawy rozgraniczenia sektorów, wskazujący także na brak obiektywnych kryteriów oddzielenia sektora usług. Podobnego zdania jest Karl D. Schmidt[7] podkreślający, że ułomnością analiz strukturalnych przy zastosowaniu koncepcji trzech sektorów jest posiłkowanie się instytucjonalnym kryterium przy rozgraniczaniu sektorów, choć przyznaje, że brak jest zadowalającego w pełni kryterium funkcjonalnego. Nawet autorzy koncepcji dezagregujący gospodarkę na sektory posługują się różnymi kryteriami. W. Gerstenberger[8] swoją krytykę teorii koncentruje na następujących kwestiach: po pierwsze, obiekcje budzi fakt, że koncepcja ta nie bierze pod uwagę związku między zmianami cen i zmianami struktury popytu (zdaniem tego autora, przy danej strukturze preferencji społecznych struktura popytu zależy od zmian relacji oferowanych dóbr i usług), jak również pomija egzystencję sektora czwartego, tzn. własnej produkcji gospodarstw domowych. Po drugie, model nie uwzględnia naturalnych ograniczeń surowcowych. Wyczerpywanie się surowców może stać się barierą w procesach rozwoju gospodarczego oraz przekształceń strukturalnych. Zarzut ten zrodził się zapewne po szoku cenowym z początku lat siedemdziesiątych wywołanym wzrostem cen paliw i energii oraz głosami o wyczerpywaniu się zasobów

---

[5] K. H. Oppenländer, Sind wir auf dem Weg in die Dienstleistungsgesellschaft, "IFO-Studien" 1981, Nr. 2-3, s. 268.

[6] E. Helmstädter, Gesteltete Expansion bei Vollbeschaftigung, Strukturwandel als Erkentnnis- und Gestaltungsaufgabe, "IFO-Studien" 1979, s. 11-13.

[7] K. D. Schmidt, Das "Drei-Sektoren Schema". Aus der Sicht der empirisch Konsumforschung, [w:] E. Bombach, Neuere Entwicklungen in der Teorie des Konsumentenverhaltens, J.C.B. Mohr (P. Siebeck) Tübingen 1978, s. 325.

[8] Gerstenberger, op. cit., s. 3-4.

surowcowych. Po trzecie, hipoteza zakłada istnienie gospodarki zamkniętej, co wzbudza szczególne kontrowersje[9] z uwagi na silne powiązania gospodarki zachodnioniemieckiej z zagranicą, o czym wspominaliśmy wcześniej

2

Niezależnie od tego, jakie zarzuty stawia się hipotezie trzech sektorów, zyskała ona duże znaczenie nie tylko teoretyczne, ale i praktyczne. Wyraża się ono w tym, że na podstawie tej koncepcji bada się kierunki przekształceń strukturalnych w gospodarce zachodnioniemieckiej, przy czym nie chodzi tu tylko o zmiany w strukturze sektorowej zatrudnienia i produktu społecznego, lecz także bada się przekształcenia struktury sektorowej popytu gospodarstw domowych, przedsiębiorstw, popytu państwa[10]; na tej podstawie także formułowane są wnioski dla przyszłej polityki strukturalnej. Jakkolwiek poszczególne instytuty badawcze zajmują się rozmaitymi zagadnieniami z zakresu problematyki strukturalnej, to jednak analiza struktury sektorowej zajmuje w tych badaniach poczesne miejsce i z reguły jest ona punktem wyjścia do analiz wewnątrzsektorowych; coraz większe znaczenie przypisuje się także analizie sektora usług w związku ze wzrostem jego roli w gospodarce[11].

Mówiąc o badaniach strukturalnych w RFN, wypada podkreślić fakt, że zainteresowanie tymi problemami jest funkcją sytuacji gospodarczej kraju. Pierwszy szczyt zainteresowania tymi zagadnieniami przypada na przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Po okresie względnie zrównoważonego wzrostu gospodarczego w latach sześćdziesiątych, zmianom strukturalnym poświęca się mniej uwagi. Ponownie temat ten staje się głośny w latach siedemdziesiątych. Jest to następstwem zmian ogólnych warunków funkcjonowania gospodarki RFN, na które złożyły się zarówno przyczyny zewnętrzne, jak

---

[9] Por. także H e l m s t ä d t e r, op. cit., s. 13.

[10] Dla przykładu, interesujące badania z tego zakresu przeprowadził K. L ö b b e, Sektorale Entwicklungstendenzen und Strukturbildung, "Mitteilung" 1982, Nr. 2, s. 87 i n.

[11] Sektorowi usług w procesie przekształceń strukturalnych poświęcili obszerny fragment pracy G. P e l s, K.D. S c h m i d t, Die deutsche Wirtschaft in Strukturwandel, I.C.B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen 1980, s. 188-236.

i wewnętrzne. Do pierwszych można zaliczyć zmiany w ogólnych warunkach funkcjonowania gospodarki światowej, zdeterminowanych wzrostem cen paliw, energii i surowców, ogólnoświatowym przyspieszeniem tempa inflacji; wzrostem konkurencji na rynkach światowych. Do czynników wewnętrznych zalicza się głównie: przekształcenia w strukturze popytu społeczeństwa zachodnioniemieckiego (wzrost zapotrzebowania na dobra trwałego użytku o wysokiej jakości i długim okresie użytkowania, wzrost popytu na usługi w zakresie oświaty, służby zdrowia; przyspieszenie procesów innowacyjnych poprzez dyfuzję mikroelektroniki); zmiany w kosztach wytwarzania wywołane wzrostem ceny siły roboczej. Wszystko to sprawiło, że dostrzeżono konieczność zintensyfikowania przekształceń strukturalnych w gospodarce RFN. Wyrazem tego było zlecenie przez rząd federalny w 1978 r. pięciu głównym instytutom badawczym[12], które zajmowały się już zagadnieniami przekształceń strukturalnych w gospodarce RFN, przeprowadzenie badań i sporządzenie raportów strukturalnych. Miały one spełnić rolę instrumentów informacyjnych w realizacji polityki strukturalnej.

Naukowe cele teoretyczne i empiryczne analizy struktury gospodarczej opiera się na dwóch podstawowych przesłankach, mianowicie: chodzi po pierwsze, o odkrycie podstawowych czynników zmian strukturalnych w rozwijającej się gospodarce jako całości, jak i - poszczególnych branżach. Po drugie, o analizę zmian struktury sektorowej z punktu widzenia ogólnogospodarczych celów, tj. zbadanie, w jaki sposób struktura gospodarcza i jej zmiany wpływają na wzrost gospodarczy oraz przebieg koniunktury. Ponadto, rząd federalny stawia przed analizą struktury gospodarki następujące cele:

- określenie skutków globalnej polityki gospodarczej dla strukturalnego rozwoju,
- opracowanie informacji o strukturalnej aktywności państwa i jej ogólnospołecznym znaczeniu[13].

Co się tyczy samej polityki strukturalnej, o której w RFN głośno, to warto podkreślić, że jak dotychczas traktuje się ją jako

---

[12] Są to: Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, IFO-Institut w Monachium, HWA-Institut w Hamburgu, RWI-Institut w Essen, DIE w Berlinie.

[13] "Jahreswirtschaftsbericht" 1978, s. 38, cyt. za: F. R a h m e y e r, Struktur, berichterstattung: Zur Konception der Wirtschaftsforschungsinstitute "WSI-Mitteilungen" 1981/8, s. 465.

rodzaj instrumentu stosowanego w ramach polityki globalnego sterowania. Co za tym idzie, politykę strukturalną państwa określa się jako działanie dostosowane odpowiednio do warunków gospodarki rynkowej, które - przez wykorzystanie odpowiednich dla tej gospodarki narzędzi koordynacji aktywności prywatnych przedsiębiorstw, działanie w kierunku właściwej alokacji posiadanych zasobów produkcji przez przedsiębiorstwa, zapobieganie niepożądanym warunkom działania rynku - doprowadzi do właściwych przekształceń strukturalnych. Charakterystyczne dla tej postawy jest powiedzenie, że "zmiany strukturalne zostają ukształtowane nie przez to, że się nimi kieruje, lecz przez to, że się usuwa przeszkody z ich drogi"[14].

Stąd w arsenale narzędzi stosowanych w polityce strukturalnej wymienia się głównie[15]: regulacje prawne określające legislacyjne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw, stwarzanie stosownych warunków działania przedsiębiorstw przez ich ochronę przed konkurencją z zagranicy na drodze ustalania kontyngentów importowych, systemu ceł, ograniczeń pozataryfowych, systemu subwencji państwowych, dopłat inwestycyjnych. Celowi przekształceń strukturalnych, alokacji produkcyjnych przedsiębiorstw ma służyć także - zdaniem K. H. Oppenländera[16] - rozwijanie informacji z zakresu średnio- i długoterminowych projektów planu finansowego państwa, pomoc państwa przy podnoszeniu poziomu kwalifikacji i zawodowej mobilności siły roboczej, popieranie badań naukowych.

Jak z powyższego wynika, narzędzia te formułowane są na tyle ogólnie, że daje to szeroki wachlarz możliwości interpretacyjnych i aplikacyjnych; nic więc dziwnego, że u progu lat osiemdziesiątych coraz głośniej zabrzmiały głosy sugerujące konieczność większej aktywności państwa w zakresie polityki strukturalnej oraz skuteczniejszego wykorzystania dostępnych narzędzi. Podstawą do tego była krytyka dotychczasowej polityki strukturalnej, która charakteryzowała się nie skoordynowanymi i przypadkowymi interwencja-

---

[14] "Jahresgutachten" 1976, s. 314.

[15] Analyse der strukturellen Entwicklung der deutschen Wirtschaft. Strukturberichterstattung 1980, IFO-Institut Duncker Humbold, Berlin-München 1981, s. 232.

[16] K. H. Oppenländer, Ansatzpunkte und Probleme der sektoralen Strukturpolitik in der Bundesrepublik Deutschland, "IFO-Studien" 1974, s. 3 i n.

mi w stosunki rynkowe oraz błędnym dostrojeniem wszystkich strukturalnych posunięć państwa[17].

Sektorowe przekształcenia strukturalne w zachodnioniemieckiej gospodarce w okresie 1960-1980

1

Międzynarodowe obserwacje i porównania struktury sektorowej wykazują istnienie znacznych różnic, nie tylko pomiędzy krajami o zasadniczo różnym poziomie produktu narodowego na osobę, ale także pomiędzy krajami o takim samym bądź zbliżonym dochodzie per capita. Stwierdzić można natomiast następujące trendy: spadek udziału sektora rolniczego, zarówno w produkcie narodowym jak i zatrudnieniu, zróżnicowanie rozwoju sektora przemysłowego oraz usług w poszczególnych krajach. RFN charakteryzuje się relatywnie dużym udziałem sektora przemysłowego w strukturze gospodarki, niższym zaś udziałem sektora usług. W ostatnim dwudziestoleciu w strukturze sektorowej zachodnioniemieckiej gospodarki dokonały się istotne przekształcenia. Empiryczna obserwacja przekształceń strukturalnych pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Wyraźnie zmieniła się na korzyść usług struktura zatrudnienia. Sektor trzeci w 1980 r. zatrudniał 49,3% zawodowo czynnych, przy 38,4% w 1960 r. i 42,3% w 1970 r.[18] Porównanie tych wskaźników pozwala zauważyć, że zasadnicze zmiany nastąpiły w latach siedemdziesiątych. Jakkolwiek wzrost udziału zatrudnienia w usługach w stosunku do globalnego zatrudnienia w ubiegłym dziesięcioleciu był znaczny, to jednak wynikał on przede wszystkim z pogorszenia się warunków funkcjonowania sektora przemysłowego i przekształceń w jego strukturze branżowej, czego skutkiem jest nie tylko ogólny spadek zatrudnienia w sektorze II (o 1,4 mln osób w okresie 1970-

---

[17] R a h m e y e r, op. cit., s. 464.

[18] Obliczono na podstawie: Ergebnisse der Volkswirtschaftlichen Gesamtrechnungen 1960 bis 1976 nach Wirtschaftsbereichen und Gütergruppen, Fachserie 18, Statistisches Bundesamt Wiesbaden 1979 oraz Ergebnisse der Volkswirtschaftlichen Gesamtrechnungen für Zwecke der Strukturberichterstattung, Fachserie 18, Statistischen Bundesamt Wiesbaden 1980.

-1980), lecz także eksplozja rozmiarów bezrobocia w tym sektorze oraz wzrost bezrobocia w całej gospodarce (w styczniu br. wynosiło ono 2,5 mln osób, tj. 10,2% zawodowo czynnych). Pomimo przyrostu miejsc pracy w usługach, o prawie 1,3 mln miejsc w latach siedemdziesiątych, nie były one w stanie wchłonąć zwalnianej z pozostałych sektorów siły roboczej. Gdyby patrzeć na zagadnienie przyrostu stanowisk pracy w usługach z tego punktu widzenia, to przyrost ten był daleko za mały w stosunku do potrzeb.

2. Zasadniczą rolę w absorbcji zatrudnienia odegrał subsektor państwa. Spośród prawie 2,7 mln osób przyrostu zatrudnienia w sektorze III w latach 1960-1980, aż 1,7 mln osób, tj. ponad 62%, wchłonął subsektor państwa. Średnioroczna stopa wzrostu zatrudnienia w tym subsektorze wynosiła w latach siedemdziesiątych 2,9%, podczas gdy w całym sektorze usług 1,3%. Wzrost ten przypisuje się[19] rozbudowie sił zbrojnych w RFN, rozszerzeniu sfery zabezpieczeń społecznych, wzrostowi usług z zakresu szkolnictwa i oświaty, służby zdrowia.

3. Nastąpił wzrost udziału usług w produkcie narodowym brutto z 40,8% w 1960 r. do 49,7% w 1979 r.

4. Wiele branż usług legitymuje się jedną z najwyższych stóp wzrostu. Do takiego wniosku doprowadziły badania przeprowadzone przez Instytut Badań Ekonomicznych w Hamburgu (HWWA-Institut)[20]. Spośród 57 branż gospodarki, na jakie dzieli się ją w analizach strukturalnych, zagregowanych w trzech grupach wedle kryterium wysokości stóp wzrostu wartości produkcji, w grupie pierwszej - liczącej 12 branż i legitymującej się w okresie 1960-1977 najwyższą średnioroczną stopą wzrostu wynoszącą ponad 6% (realny wzrost) - aż 7 z nich to branże należące do sektora usług. Są wśród nich m. in. takie, jak: usługi z zakresu ochrony zdrowia, ubezpieczeń, usługi kredytowe, łączności. W grupie drugiej - charakteryzującej się 2-6% stopą wzrostu - na 26 branż 6 z nich to branże usługowe[21].

---

[19] Por. J. H e i n z e, Strukturwandel in der Bundesrepublik, Eine Auseinandersetzung mit der Drei-Sektoren-Hypothese, "IFO-Schnelldienst" 1979, Nr. 33, s. 12.

[20] Analyse der Strukurellen Entwicklung der Deutschen Wirtschaft, HWWA-Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg 1980, s. 21.

[21] Podobne wnioski wyprowadzają autorzy pracy Analyse der strukturellen Entwicklung der deutschen Wirtschaft, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kiel 1980, s. 17. Otóż, na 57 branż, 19 to branże silnie ekspansywne, w tym aż 10 - to branże należące do sektora usług.

2

Ocenę przekształceń struktury sektorowej gospodarki prowadzi się najczęściej z punktu widzenia roli sektora usług dla łagodzenia trudności na rynku pracy. Z pewną krytyką spotyka się wzrost zatrudnienia w subsektorze państwa. Sądzi się, że jakkolwiek sektor ten jest istotnym czynnikiem łagodzącym trudności na rynku pracy, to jednak ekspansja zatrudnienia w subsektorze państwowym oznacza rosnącą biurokratyzację życia gospodarczego i społecznego. Z drugiej strony, pomimo wyraźnego wzrostu liczby zatrudnionych w usługach, nie brak w RFN głosów mówiących o zbyt jeszcze niskim udziale tego sektora w globalnym zatrudnieniu oraz zbyt wolnej, w porównaniu z poziomem rozwoju gospodarczego RFN i potrzebami gospodarki, absorbcji siły roboczej przez usługi. Uważa się, że problemy na rynku pracy byłyby daleko mniejsze, gdyby zmiany w sektorowej strukturze zatrudnienia dokonały się wcześniej, jak miało to miejsce w innych krajach wysoko rozwiniętych, takich jak Stany Zjednoczone i Szwecja, gdzie w usługach pracuje ponad 60% zawodowo czynnych. U podstaw takiego twierdzenia leży przeświadczenie, że usługi mniej aniżeli przemysł narażone są na wahania koniunktury. Jakkolwiek teza ta nie pozbawiona jest słuszności, to jednak - jak wykazują doświadczenia Stanów Zjednoczonych - silnie rozwinięta sfera usług nie chroni gospodarki przed trudnościami na rynku pracy i wzrostem bezrobocia.

Stanisław M. Szukalski

CONCEPT OF THREE SECTORS AND PRACTICE OF STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN THE FRG

The article consists of two parts. The first part presents the role of three sectors hypothesis in the theory of structural transformations and in structural studies in the FRG drawing special attention to these theses of the concept around which an animated discussion is held by West-German economists.

In the second part, the author describes the main directions and scope of sectorial structural transformations in West German economy over the period 1960-1980.